

Een educatief project over verdraagzaamheid

Voor u ligt een gevouwen poëziebundel, met gedichten van negen leerlingen uit de brugklassen AH1 en L1A van H.N. Werkman Stadslyceum. De afgelopen weken hebben leerlingen hun ideeën over herinneren, herdenken en over de betekenis van de Kristallnacht of Pogromnacht 1938, in dichtvorm op papier gezet. Samen met Renée Luth, een echte dichter, hebben ze hard aan hun gedichten gewerkt. De poster is onder begeleiding van grafisch ontwerper Marissa Bloupot ontworpen, door examenleerlingen Sophie Engels en Inge de Rooij.

De nagedachtenis van Hendrik Nicolaas Werkman, die dit jaar 75 jaar geleden nabij Bakkeveen door de nazi's werd vermoord verbindt het gehele project.

Deze poster, het resultaat van een samenwerking tussen de Stichting Folkingestraat Synagoge, leerlingen van H.N. Werkman Stadslyceum, het GRID Grafisch Museum en Stadsdichter Renée Luth, wordt u aangeboden opdat we samen herdenken en herinneren.

Wibe Balt en Ilona van der Laan
H.N. Werkman Stadslyceum

Gedichten, gedachten, gedenken

Zeker weten dat je wel eens een synagoge hebt gezien. Of er zelfs binnen bent geweest. In de Folkingestraat in Groningen bijvoorbeeld. Je weet wel, aan het begin van die straat met die geinige winkeltjes. Misschien hebben je ouders je mee naar binnen genomen om er rond te kijken. Of heb je er met school een excursie gehad.

Stel je voor dat we in 1938 ook in Nederland een Kristallnacht hadden gehad. En je had toen geleefd. Die prachtige synagoge aan de Folkingestraat was dan een smeulende puinhoop zijn geweest. Grote kans dat je de volgende dag na schooltijd was gaan kijken. Wat voor gedachten zou je hebben gehad? Was je boos geworden? Verdrietig? Of had het je niks kunnen schelen? Had je er zelfs bij staan lachen?

In het echt staat de synagoge er nog. Want in Nederland hebben we geen Kristallnacht gehad.

Maar toch gebeurde ook hier de ramp waarvan de Kristallnacht het voorteken was: de gebruikers van de synagoge – de Joden van Groningen – zijn bijna allemaal vermoord. In de concentratiekampen van de nazi's. 2800 mannen, vrouwen, jongens en meisjes.

Door sommige van de gedichten op deze poster lijkt het alsof de makers ervan, leerlingen van het H.N. Werkman Stadslyceum, in hun gedachten een smeulende synagoge aan de Folkingestraat hebben gezien. Gelukkig alleen in hun gedachten.

Aan alle gedichten merk je dat de makers goed beseffen tot welke ellende de Kristallnacht, ook in Groningen, heeft geleid. En dat zoiets nooit meer mag gebeuren, voor niemand.

Zelfs het maken van gedichten kan daarbij helpen.

Marcel Wichgers
Stichting Folkingestraat Synagoge

Werkman en GRID Grafisch Museum Groningen

Dit unieke vouwblad is gemaakt in GRID Grafisch Museum door leerlingen van het Werkmancollege onder leiding van grafisch vormgeefster Marissa Bloupot, medewerkster GRID. Want zoals het H.N. Werkman Stadslyceum door alleen al zijn naam een verbinding heeft met H.N. Werkman, zo heeft ook GRID Grafisch Museum een nauwe band met deze Groningse drukker-kunstenaar uit het begin van de 20e eeuw. Werkman had rond 1920 een goedlopende drukkerij in Groningen. Een paar jaar later ging het echter een stuk slechter met het bedrijf. Hij was genoodzaakt om te verhuizen naar een kleiner pand aan de Lage der A. Hier, op de 2e en 3e verdieping in het pakhuis aan de gracht, brak het kunstenaarschap van Werkman voluit door. Voor het eerst ging hij al zijn drukkersmateriaal op een nieuwe, creatieve wijze gebruiken.

Zo drukte hij bijvoorbeeld met de zijkant van een letterblokje of plaatste de letters op zijn kop! Werkman noemde zijn eigen creaties "druksels".

In GRID Grafisch Museum kunnen bezoekers vandaag de dag zelf ervaren hoe dat gaat, een druksel maken en genieten van de kleuren waar Werkman mee werkte. In 2019 heeft GRID de materialen uit de werkplaats van Werkman kunnen aankopen en daar een speciale ruimte in GRID mee ingericht: Werkmans Bovenkamer. Deze ruimte is onlangs geopend - kakelvers dus - zodat men nu in dit museum een levendig beeld krijgt van leven, werk en werkwijze van deze boeiende Nederlandse én Groningse kunstenaar.

Werkman en het jodendom

Werkman had een grote sympathie voor de Joodse gemeenschap. Hij woonde er tussenin! Vooral in de jaren dat hij in de Pelsterstraat woonde, aan de rand van de Joodse buurt. Dikwijls maakte hij een wandeling door de Folkingestraat of de kleine zijstraatjes vol ambachtelijke bedrijfjes. Hij hield van het bezige straatleven en de voelbare saamhorigheid. De gebeurtenissen in Duitsland (de Kristallnacht) en de latere vervolgingen in Nederland, lieten hem dan ook allesbehalve onberoerd.

In 1941 gaf dominee Henkels hem een boek met Chassidische legendes, oude joodse verhalen, opgeschreven door Martin Buber.

Henkels vroeg Werkman of hij illustraties bij deze verhalen wilde maken. Werkman werd zeer gegrepen door de inhoud van deze wonderlijke vertellingen en door de levensfilosofie van deze joodse stroming. De verhalen spraken voor hem over de positieve kracht van het dagelijks leven. Over het goddelijke dat overal om ons heen is in de bloemen, in de bomen, maar ook in de mensen of in de worm op de stoep. Werkman werd hierdoor bevestigd in zijn eigen overtuiging dat religie niet plaatsvindt in de kerk, maar in de gewone dingen van het leven. Bij deze verhalen maakte hij, met inkt, rollers en sjablonen prachtige, kleurrijke illustraties.

Anne de Haan
GRID Grafisch Museum Groningen